

12. ‘Fils du sud accourus sous la brume’: Franse schrijvers op tournee in Nederland in de 19de eeuw

Kim Andringa

Maaïke Koffeman, Alicia C. Montoya, Marc Smeets (red.), *Littéraire bruggenbouwers tussen Nederland en Frankrijk. Receptie, vertaling en cultuuroverdracht sinds de Middeleeuwen*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017

DOI: 10.5117/9789462985681/CH12

Samenvatting

De schrijversconference was in de tweede helft van de 19de eeuw een populair uitje. Onder de eerste Franse auteurs die optraden in Nederland waren Jean Aicard, François Coppée, André Theuriet en Francisque Sarcey. Aan de hand van wat zijzelf en de pers daarover schreven, wordt de context geschetst waarin deze conferences georganiseerd werden, meestal door kunstkringen en culturele verenigingen als de Alliance Française, en hoe ze werden gewaardeerd. Ook de rol van individuele bemiddelaars wordt belicht. Sommige recensenten signaleren overdreven francomanie bij het publiek, maar ook teleurstelling of kritiek komen voor, met name door de verschillen in voordracht en invulling van het genre in Frankrijk. Na de eeuwwisseling zijn de hoogtijdagen van de conference voorbij.

Keywords: 19de-eeuwse Franse literatuur, conference, lezing, beeldvorming, receptie, bemiddelaars

Vandaag de dag zijn schrijvers mediafiguren met promotieverplichtingen. Dat betekent niet alleen interviews geven voor boekenbijlagen, maar ook aanschuiven op televisie of festivals, evenals voorlezen en signeren door het hele land. Ook buitenlandse schrijvers maken hun opwachting in Nederland om de verschijning van hun vertaalde werk wat luister bij te zetten. Dat is niet altijd zo geweest. Het fenomeen van de schrijverslezing, en vooral de specifieke vorm van de conference, heeft zich pas in de tweede helft van de

19de eeuw echt ontwikkeld. In dit artikel worden drie Franse dichters en een toneelcriticus besproken die onder de eersten waren die kwamen optreden in Nederland: Jean Aicard, François Coppée, André Theuriot en Francisque Sarcey. Aan de hand van wat zijzelf en de pers daarover schreven, wordt geprobeerd een indruk te geven van de context waarin deze conferences georganiseerd werden en hoe ze werden gewaardeerd.

Dit viertal geeft zeker geen volledig beeld. Een veel groter aantal meer of minder illustere Franse conferenciers heeft vanaf 1878 ons land aangedaan. Wie precies is moeilijk te achterhalen. Veel succesvolle 19de-eeuwse auteurs zijn nu bijna geheel vergeten, en geldt dat niet voor henzelf, dan wel voor hun optreden in Nederland. Dichter Paul Verlaine vormt daarop een uitzondering: zijn bezoek is legendarisch geworden, niet in de laatste plaats doordat het ook door hemzelf, overigens vooral om financiële redenen, uitgebreid is beschreven.

Het uitpluizen van de dagbladpers laat niettemin zien dat er met name in regionale kranten wel relatief veel aandacht werd besteed aan dergelijke evenementen, wat niet betekent dat het oordeel over de buitenlandse sprekers altijd onverdeeld positief was.

Het ontstaan van de *conférence*

De Franse term 'conférence' verwijst aanvankelijk naar colleges van professoren en geestelijken en naar vakoverleg van bijvoorbeeld advocaten en filosofen. In 1877 staat in het woordenboek van Littré bij 'conférencier' de betekenis 'Wie conferences geeft over een literair of wetenschappelijk onderwerp' vermeld als een neologisme.¹ Zo verschuift de betekenis van een specialistische uiteenzetting naar die van een 'Rede, toegankelijk voor een breed publiek, waarin een bekende persoon uiteenlopende onderwerpen behandelt op artistiek, literair, wetenschappelijk gebied, enz. [...] Familiair synoniem: causerie'.²

Voor het Nederlands geeft het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) eenzelfde betekenis: 'Voordracht; causerie; praatje, vaak met een luchtigen toon.' De conference is dus een populaire uiteenzetting over een veelal literair of artistiek onderwerp, voorbereid maar niet uitgeschreven, en neigend naar de wat oppervlakkigere causerie, waardoor de heren er soms enigszins op neerkijken als een tijdverdrijf voor dames. Enig redenaars- of improvisatietalent is gewenst.

Het ontstaan van de conference in Frankrijk is onder meer door Jules Lemaître en Francisque Sarcey, beiden actieve conferenciers, beschreven.

In 1860 worden de eerste conferences in Parijs georganiseerd om onder de dekmantel van de literatuur politieke kritiek uit te oefenen. Daarna gaan theaters hun inkomsten ermee aanvullen. De politieke oriëntatie maakt plaats voor een meer opvoedkundige doelstelling: uit het artikel van Lemaître blijkt duidelijk dat lering en vermaak de centrale doelstellingen zijn.³ Het beoogde publiek, waartoe ook dames en jonge meisjes behoren, is ontstaan door de groei van een onderlegde middenklasse.⁴ Het populaire nieuwe genre verspreidt zich na Parijs ook in de provincie en over de grenzen. Sarcey schrijft: 'België, Nederland en Zwitserland zijn de Europese landen die de Franse conference het meest gastvrij ontvangen hebben. Alle hogere klassen spreken er moeiteloos Frans.'⁵

Verenigingsleven

In Nederland is het klimaat gunstig voor het overwaaien van deze Franse mode. Ton van Kalmthout spreekt voor de periode vanaf 1880 van een 'opleving in de kunstzinnige sociabiliteit onder de burgerij'.⁶ Die uit zich onder meer in de oprichting van verenigingen en kunstkringen waarvan iedereen met culturele belangstelling lid kan worden, en die een rol willen spelen in de culturele vorming van het publiek.⁷

Er bestaan in die tijd verschillende soorten 'voordrachtskunstenaars'. Naast de traditionele rederijkers (die we hier verder buiten beschouwing laten), zijn dat de uit eigen werk voordragende literatoren, en een derde groep, 'die geen fictie, maar beschouwend proza ten gehore bracht over letterkundige onderwerpen of verwante kwesties op het gebied van kunst en cultuur'.⁸ De auteurslezingen zijn niet bijster populair, het publiek geeft de voorkeur aan het welluidende declameren door beroepsvoordragers. De tijd van de lezingen is wel zo'n beetje voorbij, staat op 25 maart 1894 in de 'Haagsche Kroniek' van het *Algemeen Handelsblad* te lezen: een dramatisch element en grotere publieksdeelname zijn voortaan vereisten.

De programmering verandert in die tijd eveneens, met sprekers die fictie en beschouwing afwisselen. Behalve romanciers en dichters populariseren ook publicisten en wetenschappers op deze manier hun geschriften. Voorbeelden zijn de hoogleraren Jan ten Brink en A.G. van Hamel. Ook kunstenaars geven lezingen over eigen en andermans werk. Een deel van de sprekers komt uit het buitenland.

Een apart soort genootschap is de specifiek op Frankrijk gerichte Alliance française, in 1883 opgericht in Parijs, die vanaf 1888 verschillende Nederlandse afdelingen krijgt. Naast bijvoorbeeld conversatiecursussen voor

jonge dames, organiseren de afdelingen jaarlijkse lezingenreeksen, waarbij dezelfde spreker vaak in verschillende steden optreedt. Met kennelijk succes, want in 1897 schrijft het centraal bestuur van de Alliance française: 'Wat de Nederlandsche comités kenmerkt, is, dat zij zeer veel belang stellen in *conférences*, gehouden door "*des Français connus, authentiques, venus de France*".⁹ In Nederland kent men Frans, de cultuurtaal bij uitstek, en is men op de hoogte van de Franse letterkunde.

Francofilie of gallomanie

Dat laatste is een understatement, als we sommige journalisten mogen geloven. Vooral aan het begin van de hier besproken periode gaan er stemmen op die de warme ontvangst van Franse conferenciers afdoen als een modeverschijnsel. Zo heet het in het *Nieuws van den Dag*:

Duitsche, Engelsche en Fransche stroomingen volgen elkander in de volksgunst gestadig op. In de laatste jaren schijnt de beurt weer min of meer aan de Franschen te wezen, en het meest met onzen landaard strookt daarin nog wat ongekunsteld, zangerig en innig is. [...] De dichters, die van ver of nabij tot deze richting behooren, zijn reeds uit de verte onze vrienden, en als zij tot ons overkomen, scharen we ons gaarne tot een aandachtig gehoor, ofschoon ze ons haast niets vertellen dan wat wij reeds van hen gelezen hebben of kunnen lezen.¹⁰

De dichters in kwestie zijn Coppée, Aicard en Theuriet. Hoewel het niet expliciet gezegd wordt, wordt zeker gesuggereerd dat hun poëzie weinig vernieuwend is. Over Theuriet schrijft de journalist bovendien dat zijn optreden 'kleurloos, bijna eentonig' was, maar dat hij desondanks kon rekenen op bijval en sympathie van het publiek.

De criticus die onder het pseudoniem Ralph de rubriek 'Amsterdamse brieven' verzorgde in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* gaat nog verder. In 1880 en 1881 trekt hij herhaaldelijk van leer tegen 'een streven tot verheerlijking van enkele Fransche letterkundigen van den laatsten tijd, dat dreigt in een soort vergodding over te gaan'. Auteurs als Aicard en Coppée zijn echter geen 'dii majores van de Fransche literatuur' maar vertegenwoordigen een richting waarin de vorm meer telt dan de inhoud. Deze overdreven bewondering voor alles wat uit Frankrijk komt, gaat ten koste van de Nederlandse auteurs.¹¹

Het jaar daarop is de situatie niet verbeterd: voor Ralph is het bezoek van Theuriet een 'wederopvoering van *De Coppée-manie*, kluchtspel in zeer vele

bedrijven'; 'Felix Meritis zwemt in 't Fransch: prof. Pierson over Fransche literatuur, dr. Vallès over Fransche literatuur, Theuriet over Fransche literatuur en dat alles in veertien dagen ongeveer, waarlijk de Fransche ziekte is uitgebroken.' Opnieuw veroordeelt Ralph degenen die 'Hollandsche boeken' versmaden zonder ze te kennen, en dwepen met Franse boeken die ze ook hoogstens even inkijken.¹²

Echte kenners en bemiddelaars

Dit neemt niet weg dat er ook enkele mensen zijn die wel een grondige kennis van de Franse literatuur bezitten, en als culturele bemiddelaars een belangrijke rol spelen bij de introductie ervan in Nederland. We noemden hierboven al Anton Gerard van Hamel (1842-1907). Hij was aanvankelijk predikant maar ging Frans en Romaanse filologie studeren in Parijs. In 1884 werd hij de eerste hoogleraar Frans in Nederland, aan de Universiteit van Groningen. Daarnaast was Van Hamel vanaf 1887 redacteur van *De Gids*, gaf hij regelmatig lezingen over Franse letteren, en liet hij onder meer Franse toneelgezelschappen naar Nederland komen. Jan ten Brink (1834-1901) speelde eveneens een belangrijke rol in de promotie van de Franse literatuur. Ook hij had een theologische opleiding. Hij werd in 1884 hoogleraar Nederlandse letterkunde in Leiden, publiceerde eveneens regelmatig in *De Gids* en gaf veel conferences. Ten Brink was een tegenstander van de nieuwere literatuur van de beweging van Tachtig.

Bij de literaire bladen speelde daarnaast een aantal letterkundigen een belangrijke rol in de promotie van de Franse literatuur. We noemen er slechts een paar. Mr. Jacob Nicolaas van Hall (1840-1918) was behalve letterkundige ook politicus en van 1883 tot 1916 redacteur van *De Gids*. Elisabeth Leijnse noemt hem een 'symbool van oubolligheid'.¹³ Conrad Busken Huet was net als Van Hamel en Ten Brink van huis uit theoloog en predikant. Hij werd journalist en vanaf 1863 ook redacteur van *De Gids*, waarvoor hij literaire kritieken schreef. In 1877 vestigde hij zich in Parijs. In tegenstelling tot de eerdergenoemden, had Busken Huet ook waardering voor meer vernieuwende literatuur.

Van de jongere generatie kunnen we ten slotte twee namen noemen uit de kringen rond Tachtig. Jan Kalf (1873-1953) leverde bijdragen aan *De Kroniek* en was medeoprichter van katholieke kunstkring De Violier. Frans Erens, prozaschrijver en criticus, studeerde van 1881 tot 1883 in Parijs, waar hij contacten onderhield met verscheidene Franse auteurs.

Bemiddelaars als deze spraken min of meer vloeiend Frans. Ze gingen in Parijs met de Franse schrijvers om of correspondeerden met hen. In Nederland berichtten ze in de pers over wat er in Parijs op literair gebied gebeurde en introduceerden ze nieuwe auteurs die bij het Nederlandse publiek nog onbekend waren, door middel van vertalingen of besprekingen. Zo'n introductie kon ook in levenden lijve plaatsvinden, door een Franse auteur naar Nederland te laten komen. Hoe dit georganiseerd werd en via wie staat niet altijd duidelijk geboekstaafd, maar persoonlijke contacten waren belangrijk. De eerste dichter die hier wordt besproken, Jean Aicard, is door A.G. van Hamel uitgenodigd.

Jean Aicard: een zoon van het zuiden in de Hollandse mist

Jean Aicard (1848-1921) studeert rechten, maar kiest vervolgens voor de literatuur. Het succes komt in 1873 met de bundel *Poèmes de Provence*. Aicard is geen vernieuwende, maar wel een populaire auteur. Na zijn dood wordt hij al snel verguisd, en vervolgens vergeten: 'Jean Aicard a perdu jusqu'à la renommée de platitude qui faisait de lui le poète le plus moqué depuis François Coppée.'¹⁴

In 1878 is Aicard op tournee in Zwitserland. Een enthousiaste toehoorder in Genève stelt hem voor om ook in Nederland zo'n tournee te organiseren: A.G. van Hamel. Aicard aanvaardt het voorstel, en nog hetzelfde jaar geeft hij zes lezingen in Nederland: in Dordrecht, Leiden, Amsterdam, Den Haag, Middelburg en Rotterdam. Deze worden positief ontvangen. Zo bericht het Amsterdamse *Nieuws van den Dag*:

De Fransche dichter Jean Aicard heeft Zaterdagavond de velen, die hem in Odéon waren gaan hooren, eenige uren recht aangenaam beziggehouden. [...] Keurig van vorm liefelijk en frisch van inhoud waren zijn verzen, en de bescheiden wijze waarop de maker ze voordroeg, geestig en goed verstaanbaar tevens, verhoogde het genot er van. Mocht de Heer Aicard een tweede lezing houden, dan raden wij een bezoek ten zeerste aan.¹⁵

In het boek dat hij naar aanleiding van zijn reis schrijft, *Visite en Hollande* (1879), vertelt Aicard vooral over het pittoreske straatbeeld van de steden en dorpen die hij bezoekt, de Leidse studentensociëteit Minerva, de cafés en musea, en over het sinterklaasfeest. Verder bevat het boek achttien gedichten die eveneens een nogal geromantiseerd beeld van ons land geven. Over de indruk die de lezingen op hem maakten, valt alleen in het voor- en het nawoord enige informatie te vergaren. Aicard toont zich tevreden over

de ontvangst die hem te beurt is gevallen: 'Et partout j'ai trouvé un public attentif et vibrant, plein d'un amour vrai pour la poésie.'¹⁶

De eerste strofen van het gedicht 'Le Rhapsode' zijn een evocatie van Aicards nieuwe bestaan als reizende dichter en zijn succes bij het publiek:

Et voici: fils du sud accouru sous la brume
J'ai vu de beaux publics devant moi rassemblés;
J'ai vu des yeux brillants comme une eau qui s'allume
Et les cheveux d'or clair plus pâles que les blés.¹⁷

Grote woorden, die we ook terugvinden in het nawoord. Aicard verklaart: 'J'ai eu le sentiment de la légitimité de la Poésie à l'heure moderne, et de la puissance de la langue française par delà nos frontières.'¹⁸ We krijgen de indruk dat Jean Aicard erg in zijn schik is met zijn prestatie en met de hem toegezwaaide lof. Hij besluit zijn nawoord met twee gedichten van P.A. de Genestet, door hem naar het Frans vertaald op verzoek van P.L. Tak, waarbij hij zich enigszins opwerpt als degene die de Nederlandse literatuur uit haar isolement zal halen. Bij mijn weten is het echter bij deze twee vingeroefeningen gebleven.

De waardering voor Aicards reisimpressies is matig, er ontstaat zelfs een kleine polemiek naar aanleiding van de bespreking in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*. Recensent Ino somt in zijn 'Letterkundig praatje' een aantal pertinente onjuistheden op: alle steden zijn op water gebouwd, Aicard bezoekt een koffiehuis waar men alleen water schenkt, enz.¹⁹ Op dezelfde pagina staat een ingezonden brief van ene Raymundus L_s uit Leiden. Ook hij spot met de bedenksels van Aicard, en roept uit: 'O, Jean Aicard! Kom toch spoedig weder, en leer mij iets, leer mij mijn volk kennen!'²⁰ Twee dagen later worden beiden van repliek gediend door een Dr. H. uit Rotterdam in wie we misschien Van Hamel mogen herkennen: het boekje bevat 'dichterlijke indrukken', geen 'volledige reisbeschrijving'. 'Alleen hem die geen smaak heeft voor poëzie, en die de vriendelijke attentie van den dichter niet weet te waarderen, verblijve het genoeg om Aicard zijn boekje in zijn gezicht te gooien.'²¹ Het eindigt met een mea culpa van Ino.

Achttien jaar later, in 1897, komt Aicard nog eens naar Nederland om voor de Alliance française voor te lezen uit zijn nieuwste boek, *L'Âme d'un enfant*, en een *causerie* te geven over het gebrek aan liefde en vrijheid in het Franse kostschoolleven. De meningen zijn verdeeld. Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* schrijft: 'Met dezelfde mooie lyrische rolstem heeft de heer ook nog verzen gezegd, die bij wijlen werden uitgetrokken als draden stroop, waarvan ze trouwens gemaakt waren.'²² Minder kritisch is *De Telegraaf*, die spreekt van

een 'verdienstelijke causerie' en van Aicard zelf als 'tamelijk verdienstelijk declamator van eenige verzen'. De krant is echter gematigd enthousiast over de inhoud van de conference: 'Daar de opvoeding hier te lande gelukkig veel minder aan die kwaal lijdt [...] moest de vorm van des heeren Aicards werk de belangstelling in beslag nemen, die de inhoud onaangeroerd liet. De vorm was daartoe volkomen in staat.'²³ Positiever is de *Leeuwarder Courant*. Die publiceert voorafgaand aan de lezing in Leeuwarden een lovend portret van Aicard als levenslustige meridionaal, brengt het enthousiasme na zijn lezingen van 1878 in herinnering, maar wijst ook op de gemengde recensies, en concludeert: 'Enfin, nous verrons bien.'²⁴ Terugblikkend blijkt de avond voor de recensent een van de beste van het seizoen. Hij vindt de conference mooi en waar, 'goeden, nuttigen arbeid' en zegt over de negatieve recensie: 'Heeft niet hetzelfde blad, dat Jean Aicard zoo eventjes ter zijde schuift, ons Ibels als een genietbaar conférencier aangeprezen!' Ook de verzen vallen in de smaak: 'Hij zegt niet als een "diseur" men zou hem veel kunnen verbeteren, maar hij gevoelt, wat hij zegt en zijne stemming weet hij aan zijn hoorders mede te delen.'²⁵

Niettemin zijn de gloriedagen van Aicard voorbij, zoals treffend geïllustreerd wordt door het in memoriam dat Martin Permys na zijn overlijden publiceert. Aicard wordt er omschreven als een 'vruchtbare, conventionneel, overgevoelige, traditie-verheerlijkende, sentimenteel-rechtsche Provençaal', 'een oerdegelijke zeurkous', auteur van 'onbeschaamde gemeenplaatsen' die 'de dichtkunst beleedigd' heeft.²⁶

François Coppée: warme vriendschap in een koud land

François Coppée (1842-1908) werd vooral bekend als toneelschrijver en dichter. Zijn qua vorm klassieke poëzie schildert in eenvoudige bewoordingen en met veel sympathie de wereld van armen en eenvoudige mensen: de titel van een van zijn bekendste bundels is *Les Humbles* (1872). Soms verviel hij daarbij in sentimentele clichés, waarmee door jongere dichters als Rimbaud de spot werd gedreven.

Coppée is twee keer in Nederland komen spreken: in 1880 en 1888. Ino vertelt ons wat er in 1880 zoal op het programma staat: 'afwisselende diners, bezoeken, ovaties', een speciale Coppée-toneelavond in Amsterdam, Utrechtse studenten die hem van het station halen met een koets met vier paarden, gevolgd door een toespraak door Nicolaas Beets. Alberdingk Thijm schrijft een sonnet voor hem dat eindigt met de regel: 'Tout homme a deux pays, le sien propre et la France'.²⁷

Ook hier weer kritiek op de manier van lezen: 'Coppée leest zeer eenvoudig, te eenvoudig zelfs, zoodat zijne gedichten niet tot hun recht komen.' Hij leest alsof hij op zijn studeerkamer zit; 'voor het groote publiek is zijn voordracht niet'. Maar hij is 'de schepper van gezonde verzen vol gevoel, die niet anders dan heilzaam op den lezer kunnen werken'.²⁸ Eenzelfde mengeling van enthousiasme en teleurstelling vinden we in het *Algemeen Handelsblad*: Het publiek bij Felix Meritis in Amsterdam was 'zoo talrijk, dat men zelfs het orkest in beslag nemen moest; zoo uitgelezen, dat stellig de helft van de namen der toehoorders zou kunnen en mogen genoemd worden'. Maar wat Coppée voordraagt is 'niet machtig genoeg om deze gansche schaar van toehoorders in verrukking te brengen'. De voordracht wekte daardoor 'gemengde gewaarwordingen', behalve bij diegenen, vooral 'beminnelijke, ontwikkelde vrouwen', die konden luisteren alsof ze 'met een boekje in een hoekje zaten'.²⁹

Deze Franse manier van doen verrast ook het *Nieuws van den Dag*. 'Dit zou zijn, niet hetgeen wij noemen voordracht of declamatie, maar eenvoudig voorlezen naar zijne eigen opvatting.' Niet als een redenaar of toneelspeler, maar zittend achter een tafel, 'zoo huiselijk mogelijk', zonder stemverheffing. Niettemin, 'genieten was het voor ons in den vollen zin des woords. Waren de bijvalsbetuigingen der toehoorders zwakker dan wij zouden gewenscht hebben, toch gelooven wij, dat wij in onze opvatting niet alleen staan'.³⁰

Het *Handelsblad* schrijft een paar dagen later dat 'tusschen goed schrijven en goed voordragen een breede kloof ligt', waarop het *Rotterdamsch Nieuwsblad* de conclusie trekt dat de voordracht is tegengevallen.³¹ Dit wordt aangevochten in twee ingezonden brieven, waarvan één van schrijver Arnold Ising: de voordracht was wel 'zoo onberispelijk en indrukwekkend niet', maar wel echte poëzie van een 'rijk begaafde naar den geest'.³² Eveneens in het *Rotterdamsch Nieuwsblad* lezen we bij monde van hun correspondent in Parijs wat Coppée er zelf van vond: 'Natuurlijk sprak hij met veel sympathie over de ontvangst hem in Nederland ten deel gevallen; hij was bovenal zeer verwonderd over de groote bekendheid van uw volk met de Fransche taal en letterkunde'.³³

Coppée schrijft nog een lang gedicht getiteld 'Aux Bourgeois d'Amsterdam', 'pour payer ma dette de reconnaissance à ce beau et bon pays où l'on m'a si bien reçu'. Hij dicht: 'Les gens des climats froids sont de chaude amitié' en zingt de lof van het land van vrijheid, tolerantie en gastvrijheid. Hij besluit met de verzen: 'Car on aime là-bas tout ce qui vient de France, / Le bon vin et le libre et clair esprit français'.³⁴

In 1888 komt Coppée opnieuw: hij 'heeft zelf den wensch te kennen gegeven zijn jongste schepping aan zijne vrienden in Holland te komen

voorlezen'. Hij staat in Nederland dan ook voor een 'public d'amis'.³⁵ Het *Algemeen Handelsblad* roept de 'schaar van bewonderaars' van zijn lyrische gedichten in herinnering, maar geeft aan dat Coppée inmiddels rijper en krachtiger is geworden en zijn voordracht 'klankrijker en meer geschakeerd'. Eerst leest Coppée voor in Den Haag, waar hij de vorige keer 'een aangename ontvangst' had gekend. 'Ofschoon Coppée voorlas zonder het minste bejag op effect en met een geringe stembuiging, maakten verschillende gedeelten in dit dichtwerk een machtigen indruk [...] en aan het einde werd hij daverend toegejuicht en teruggeroepen.'³⁶

Na de avond in het Amsterdamse Felix Meritis constateert het *Handelsblad*: 'Zijn voordracht was voor Hollandsche ooren wellicht wat eentonig, daar hij te sterk scandeerde, doch men vergete niet dat dit in Frankrijk mooi wordt gevonden, en de verzen er niet zelden op gemaakt zijn aldus te worden voorgelezen.'³⁷ Ook hier volgen er toejuichingen van een uitgelezen publiek. Het *Nieuws van den Dag* verslaat de avond ook uitgebreid. De krant rapporteert over de verdeeldheid tussen hen die vonden dat 'het vers is allerliefst [...] het reciteeren, dat kon beter', en hen 'die juist in hooge mate geboeid waren door den stillen eenvoud van Coppée's mondelinge voordracht, waarbij elk streven naar effectbejag was uitgesloten'. Hoewel het toneelstuk waaruit hij voorlas misschien beter door meerdere acteurs gebracht had kunnen worden, heeft het publiek volgens de verslaggever van begin tot eind, twee uur lang, genoten. De stem van Coppée is dan ook forser geworden, en af en toe voegt hij, voor meer levendigheid, ook 'enkele gesticulatiën' aan zijn woorden toe.³⁸

André Theuriet: een kleurloos modeartikel

Een jaar na het eerste bezoek van Coppée volgt dat van André Theuriet (1833-1907), schrijver van gedichten, romans en verhalen waarin vaak het platteland en de provincie centraal staan. Hij schildert in zijn werk de natuur en het dagelijks leven.

Als eerste van de hier besproken schrijvers geeft Theuriet in 1881 een echte conference: hij leest weliswaar enige van zijn gedichten, maar komt daarnaast spreken over 'La poésie rustique et familière à l'époque actuelle', wat men zou kunnen vertalen met 'Poëzie van huis en haard'. Het publiek is in Leiden bij studentenvereniging Minerva niet zeer talrijk, en zijn lezing wekt bij het *Leidsch Dagblad* minder enthousiasme op dan die van Aicard, maar Theuriet wordt toch toegejuicht, mede dankzij zijn gedicht 'À la Hollande' en ondanks zijn wat monotone stem: 'De verzen waren meestal goed,

het verband door het proza gelegd zeer goed.³⁹ Eenzelfde oordeel velt het *Nieuws van den Dag* na het Amsterdamse optreden bij Felix Meritis: de dichter is niet zo jong meer, zijn voordracht is 'kleurloos, bijna eentonig', zijn beschouwing 'vrij onschuldig', maar hij kan niettemin rekenen op 'bijval en sympathie in de heele, goedgevulde zaal'.⁴⁰ Een paar journalisten grijpen deze tegenvallende voordracht aan om de heersende 'Franse mode' aan te vallen. Met name Ralph, met wie we hierboven al kennis gemaakt hebben, steekt zijn mening niet onder stoelen of banken:

Maar Parijs is nu eenmaal bij de 'kliek' alles wat *volmaakt* heet; alles wat er is of er vandaan komt *is* volmaakt. [...] Een declamator met een schorre stem of een zeere keel vinden wij minder behoorlijk; [...] maar van Theuriet heette het, dat zijn 'gedempte' stem een eigenaardige bekoorlijkheid aan zijn voordracht gaf. Het was in *Felix* mooi bezet op zijn reciet, Zaterdagavond, maar in 't begin beter dan aan het eind, dewijl tal van heeren de zaal verlieten. De Gallomanen zullen zeker beweren dat het van aandoening was. Zij moeten zelfs gewaagd hebben ds. Valès gemoedelijk aan te raden geen kwaad van Coppée te zeggen, in zijn rede over dien dichter; men hoorde dat niet graag. [...] Dat hij evenals Theuriet lang niet zóó groot is als zeker clubje in Amsterdam hem wil maken, dat is naar grondige kenners mij verzekeren buiten kijf. Een hunner vergelijkte die dichters bij mode-artikelen, wier schoonheid geen man van smaak kan betwisten maar aan wier voortdurende bewondering geen man van verstand gelooft.⁴¹

Wat Theuriet zelf betreft, het enige spoor van zijn Nederlandse escapade lijkt bovengenoemd gedicht te zijn, dat in 1896 onder de titel 'Toast' in een bundel werd opgenomen. Hij beperkt zich echter tot een evocatie van het landschap, de schilderkunst en de bevolking van Nederland.

Francisque Sarcey: een rollende massa

Na deze drie dichters is een toneelcriticus en ervaren conferencier aan de beurt: Francisque Sarcey (1827-1899). Hij vestigt zijn naam als toneelcriticus als hij in 1867 een wekelijkse rubriek in de krant *Le Temps* gaat verzorgen, die ook in Nederland veel gelezen wordt. Hij zal dit 32 jaar lang blijven doen, tot vlak voor zijn dood. Zijn recensies weerspiegelen de conventionele smaak van de bourgeoisie. Sarcey is een beroemdheid, zijn oordeel kan een stuk maken of breken. Daarnaast heeft Sarcey zijn succes te danken aan

de vele conferences die hij geeft, in binnen- en buitenland. In Parijs geeft Sarcey wekelijks 'op zachten, luimigen toon [...] improvisaties over den letterkunde van den dag'.⁴²

De eerste keer dat hij Nederland bezoekt, in 1883, is als criticus: de troep van het Théâtre de l'Odéon geeft dan een reeks voorstellingen in ons land – overigens met het gedicht van Coppée als poëtische aanbevelingsbrief op zak. Op 18 juni begint hij zijn theaterfeuilleton in *Le Temps* met de woorden 'C'est d'Amsterdam que je vous écris aujourd'hui',⁴³ en brengt verslag uit van zijn ervaringen, waaronder het enthousiasme over Coppée dat drie jaar na diens bezoek nog levendig is. Hij constateert dat alleen de betere kringen Frans spreken en begrijpen. Als hij te laat komt bij de Nederlandse bewerking van *Le monde qui s'ennuie*⁴⁴, is hij dan ook verbaasd dat in het publiek overal zijn naam rondgaat en men zelfs klapt en bravo roept.⁴⁵

Een paar maanden later, in februari 1884, geeft Sarcey in Amsterdam, Leiden en Utrecht een lezing over Beaumarchais. Tijdens zijn eerste verblijf logeerde hij bij Van Hall, die hem toen vertelde over de tournee van Coppée: 'Son succès était immense [...] et toutes les femmes avaient raffolé et des vers et de celui qui les lisait.'⁴⁶ Van Hall, verantwoordelijk voor de programmering van Felix Meritis, had de toneelcriticus aangeboden om voor hem dezelfde tournee te organiseren. Ze hadden afgesproken dat hij in het voorjaar zou komen, want de kouwelijke Coppée had flink geleden onder de Nederlandse winter.

De *Leydsche Courant* presenteert Sarcey, net als andere kranten, als een 'geestige, boeiende, Fransche causeur',⁴⁷ en het *Leidsch Dagblad* verklaart: 'Sarcey's opvatting, zoo echt Fransch, de traditiën van het classiek toneel eerbiedigend, zonder blind te zijn voor de levenskracht die romantiek of naturalisme heeft kunnen hebben, is die met welke het buitenland zich het best vereenigen kan.'⁴⁸ Beide kranten verwachten een talrijke opkomst. Na afloop heeft de *Leydsche Courant* moeite om verslag te doen van Sarceys welsprekende conference: 'Het was een rollende massa, een vloed van goed gekozen, sierlijke volzinnen, nu eens ernstig, dan vol humor en op dusdanige wijze wist de redenaar zijn toehoorders gedurende ruim twee uren bezig te houden.' De spreker is door het publiek buitengewoon toegejuicht.⁴⁹

Enige tijd later brengt Sarcey zelf in de krant *Le XIXe Siècle* verslag uit van zijn wedervaren in Nederland. Vooraf is hij wat angstig dat zijn familiale stijl bij de Nederlanders niet in de smaak zal vallen. Het publiek, dat een ernstig of zelfs stichtelijk verhaal verwacht, is echter prettig verrast door zijn gemeenzame bonhomie. Sarcey schrijft in zijn *Souvenirs* met enige

overdrijving: 'J'allai, dans cette campagne, porté par le bruit de ce premier succès, de triomphe en triomphe.' Wat hem bijzonder bevalt, is dat 'en moi (et on ne s'en cachait pas), on fêtait la France et la langue française'.⁵⁰ Dit gegeven inspireert hem zelfs tot een goed voornemen:

Je croirais [...] avoir rendu un petit service à la langue, aux idées et à l'influence française, si j'avais pu déterminer un courant régulier de conférences vers cette sage et docte Hollande avec qui nous sommes unis par tant d'intérêts communs, par de si longues et si vieilles sympathies.⁵¹

Het *Leidsch Dagblad* licht toe, op gezag van de *Haarlemmer Courant*:

Hij heeft opgemerkt en men heeft hem te Amsterdam verzekerd, dat in Nederland het Fransch minder beoefend wordt dan vroeger, dat de gemakkelijheid om Fransch te spreken er langzamerhand verloren gaat, en dat het eenvoudiger en praktischer Engels er de taal der zuidelijke bureu dreigt te overvleugelen. Hij vreest dat de Fransche ideeën en sympathieën van het schoone en geestige Gallië onder die verwaarloozing der taal zullen lijden, en wil zijn best doen om dit gevaar te verhoeden.⁵²

Hier lijkt niet veel van terecht te zijn gekomen. Wel worden vanaf 1888 de eerste Nederlandse afdelingen van de Alliance française opgericht, en die zullen geregeld Franse sprekers uitnodigen. Sarcey komt zelf wel het volgende jaar, in 1885 dus, nog eens spreken. Daarover is in de pers weinig tot niets te vinden, maar Sarcey zelf vertelt in zijn *Souvenirs* hoe Van Hall hem opnieuw uitnodigt. Sarcey accepteert, maar alleen voor drie lezingen in Amsterdam: de tournee van 1884 was hem te uitputtend. De eerste lezing is een flop: hij spreekt over de geschiedenis van de Comédie-Française, en het publiek, dat weer rekende op een vermakelijk verhaal met veel anekdotes, krijgt dit keer juist een serieuze verhandeling. Sarcey neemt echter zijn revanche op de twee volgende avonden. Op een daarvan, voor sociëteit De Groote Club, spreekt hij over 'de hartstocht van het spel in het theater', een onderwerp dat hij in twee dagen geheel uit zijn hoofd heeft voorbereid (hij kan door staar nauwelijks lezen), en volgens Van Hall hingen de toehoorders aan zijn lippen.⁵³ Ondanks herhaaldelijke verzoeken van Van Hall zal Sarcey niet meer naar Nederland terugkeren. Wel brengt zijn bezoek de conferencemode in Nederland echt op gang: geen schrijver die zich nog tevreden stelt met enkel voorlezen, en ook vertegenwoordigers van andere kunstdisciplines voeren het woord.

Le mot de la fin

Uit het voorgaande komen een paar verschillen tussen de publieke optredens vroeger en nu naar voren. Aan het eind van de 19de eeuw waren conferences minder gebonden aan de literaire actualiteit en aan vertalingen: men volgde in de betere kringen de Franse pers en literatuur nauwgezet, en de genodigden waren bekend bij het lezerspubliek. Vandaag de dag komen Franse schrijvers vooral naar Nederland als de promotie van een verschenen vertaling verzorgd moet worden. Daarmee hangt samen dat de auteurs nu vooral worden uitgenodigd door hun Nederlandse uitgeverijen. Een uitzondering is het Institut français, en in mindere mate de Alliance française (het aandeel van literaire lezingen is daar teruggelopen en de cursussen zijn belangrijker geworden). De rol van culturele verenigingen als de Kunstkringen, studentenverenigingen en enthousiaste bewonderaars zoals die bij de hierboven besproken conferenciers in het spel waren, is nagenoeg uitgespeeld.

Er wordt over het algemeen vrij genuanceerd over de conferences geschreven. Hoewel men zich geveleid voelt dat Nederland door deze illustere Fransen met een bezoek vereerd wordt, is er plaats voor het uiten van teleurstelling of kritiek. Het werk van de sprekers kent men al, daarop hebben de aanmerkingen dan ook zelden betrekking. Wel zien we vaak dat de manier waarop de Franse dichters hun verzen voordragen als te 'huiselijk' wordt beschouwd, en niet in overeenstemming met de Nederlandse smaak. Ook bij de eigenlijke conferences schiet de presentatie soms tekort, maar dat is meer afhankelijk van de talenten van de individuele sprekers dan van een verschil tussen de Nederlandse en de Franse manier van doen.

Het genre zelf van de conference is eveneens onderwerp van gesprek. De eisen en verwachtingen van het Nederlandse publiek verschillen ook op dit punt van die van de Fransen. Men is in Nederland nog niet gewend aan het nieuwe genre zoals zich dat in Frankrijk rond 1866 heeft ontwikkeld, en verwacht een serieuze behandeling van een serieus onderwerp, bijvoorbeeld zoals Van Hamel en Ten Brink dat doen. De meer populaire benadering pretendeert niet veel meer dan een praatje te houden. In het geval van Sarcey is de onverwachte luchtigheid een succes, maar in later jaren zal ook geregeld in de pers het verwijt opduiken dat het allemaal te vluchtig en oppervlakkig is, wat de conference dan weer tot een damesaangelegenheid maakt.

Ook de heersende francomanie wekt enige irritatie, zoals we in de inleiding zagen. In de ogen van wie daar niet mee besmet is, is er sprake

van overschatting van de Franse auteurs ten koste van de vaderlandse literatuur, en worden hun tekortkomingen als spreker te gemakkelijk door de vingers gezien. Wat dit eerste punt betreft, spelen wellicht ook de bemiddelaars een rol. Zeker in deze eerste jaren waren zij hoofdzakelijk afkomstig uit de kringen rond *De Gids*, niet het meest vooruitstrevende literaire tijdschrift in die dagen, en hun voorkeur ging uit naar relatief traditionele auteurs. Interessant is verder dat er een tegenstelling lijkt te zijn tussen Amsterdam en de rest van het land, of tussen de grote steden in de Randstad en de provincie, zoals naar voren komt in de *Leeuwarder Courant*, die het oordeel van het *Rotterdamsch Nieuwsblad* over Aicard in twijfel trekt,⁵⁴ en in later jaren nog eens zal blijken uit een reeks geïrriteerde stukjes in de *Middelburgsche Courant* die naar aanleiding van een geflopte lezing van tekenaar Henri Ibels kritiek uiten op de Hollandse bladen die hem als conferencier juist opgehemeld hadden.

Toch is de belangstelling ook hier groot: verschillende genootschappen, van Middelburg tot Groningen en Leeuwarden (vreemd genoeg worden er nooit lezingen in Zuidoost-Nederland aangekondigd) nodigen regelmatig sprekers uit en zijn dus blijkbaar ook bereid er kosten voor te maken. Dat maakt Nederland tot een aantrekkelijke bestemming: veel sprekers worden aangetrokken door het kennelijk royale cachet (Coppée wordt opgezocht door jonge schrijvers die hem vragen om voor hen te bemiddelen), anderen komen (terug) uit oprechte sympathie voor Nederland. Velen van hen worden verrast door de goede kennis van de Franse taal en literatuur in Nederland, die hen niet zelden met trots vervult. Die voortrekkersrol wordt ook vanuit Frankrijk zelf actief gestimuleerd, met name door de oprichting van de *Alliance française*. In Nederland zelf is een belangrijke rol weggelegd voor een paar Franssprekende intellectuelen (vertalers, recensenten, literatoren, hoogleraren) die de relaties met Frankrijk kunnen onderhouden en ter plekke de organisatie kunnen verzorgen.

Met de jaren zien we niettemin een soort gewenning of conferencemoeheid optreden, althans in de pers. Men staat minder toegevend tegenover slechte sprekers en oppervlakkige praatjes. Heeft het grote aantal lezingen bij de *Alliance française* het allemaal wat gewoner gemaakt? Is de Franse mode voorbij, of de conferencemode? De gezaghebbende kunstcriticus Mourey trekt aan het begin van de 20ste eeuw in elk geval niet dezelfde volle zalen als Coppée een kwarteeuw eerder en moet tot in Assen zijn publiek zoeken. Het feit dat Franse conferenciers van naam ons land bezoeken, is niet langer vanzelfsprekend 'een voor ons vleidend en verblijdend verschijnsel', zoals het *Nieuws van den Dag* in 1879 na de eerste conferences schreef.⁵⁵

Noten

1. Emile Littré, *Dictionnaire de la Langue Française*, littrereverso.net, lemma 'conférencier' ad 2: 'Celui qui fait des conférences sur quelque objet de littérature ou de science'.
2. TLFi, lemma 'conférence' ad C1b: 'Discours ouvert au grand public dans lequel une personnalité traite de sujets variés d'ordre artistique, littéraire, scientifique, etc. [...] Synon. plus fam. causerie'.
3. Jules Lemaître, 'La mode des conférences', *L'Echo de la semaine*, 17-10-1897, 2.
4. 'L'art de la conférence "répond à une nouvelle demande culturelle, constituée par des catégories plus nombreuses nouvellement éduquées (étudiants, instituteurs, professions libérales, journalistes, etc.)." Christophe Prochasson, Parijs 1900. *Essai d'histoire culturelle*, Parijs 1999, 203, geciteerd in: Chantal Savoie, 'L'Exposition universelle de Paris (1900) et son influence sur les réseaux des femmes de lettres canadiennes', *Etudes Littéraires* 2 (2004), 17-30.
5. 'La Belgique, la Hollande et la Suisse sont en Europe les pays qui ont ouvert à la conférence française la plus large hospitalité. Toute la bonne compagnie y parle aisément notre langue.' Francisque Sarcey, *Souvenirs d'âge mûr*, 4e ed., Parijs 1892, 188.
6. Ton van Kalmthout, *Muzentempels, multidisciplinaire kunstkringen in Nederland tussen 1880 en 1914*, Hilversum 1998, 13.
7. Van Kalmthout, *Muzentempels*, 16.
8. Van Kalmthout, *Muzentempels*, 189.
9. *Nieuws van den Dag*, 19-7-1897.
10. *Nieuws van den Dag*, 08-2-1881.
11. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 17-1-1880.
12. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 31-1-1881.
13. Elizabeth Leijnse, *Symbolisme en Nieuwe Mystiek in Nederland voor 1900*, Luik 1995, 207.
14. Literatuurgeschiedenis van Bédier en Hazard (1949), geciteerd in: W.J.A. Bots, 'L'Univers littéraire de Jean Aicard voyageant aux Pays-Bas en 1878', *Bulletin de l'Académie du Var*, 2001, 59-69.
15. *Nieuws van den Dag*, 03-12-1878. Wel plaatst de journalist een kleine kanttekening bij de door Aicard ervaren 'kracht van de Franse taal' (zie noot 23), als hij schrijft dat een Franssprekende Othello toch niet zo mannelijk en fors als de oorspronkelijke kan zijn...
16. Jean Aicard, *Visite en Hollande*, Parijs 1879, heruitgave in *Hollande Algérie*, Parijs 1913, 95.
17. Jean Aicard, *Hollande Algérie*, 83.

18. *Hollande Algérie*, 96.
19. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 06-3-1879.
20. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 06-3-1879.
21. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 08-3-1879.
22. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 20-3-1897.
23. *De Telegraaf*, 23-3-1897.
24. *Leeuwarder Courant*, 26-3-1897.
25. *Leeuwarder Courant*, 29-3-1897.
26. Martin Permys, 'Jean Aicard', *De Gulden Winckel*, 1921, 94-95.
27. *Algemeen Handelsblad*, 26-1-1880.
28. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 27-1-1880.
29. *Algemeen Handelsblad*, 26-1-1880.
30. *Nieuws van den Dag*, 27-1-1880.
31. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 31-1-1880.
32. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 04-2-1880.
33. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 10-2-1880.
34. François Coppée, *Aux Bourgeois d'Amsterdam*, Parijs 1883.
35. *Algemeen Handelsblad*, 21-1-1888.
36. *Algemeen Handelsblad*, 20-1-1888.
37. *Algemeen Handelsblad*, 23-1-1888.
38. *Nieuws van den Dag*, 24-1-1888.
39. *Leidsch Dagblad*, 12-2-1881.
40. *Nieuws van den Dag*, 08-2-1881.
41. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 09-2-1881.
42. *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 10-12-1883.
43. Francisque Sarcey, 'Chronique théâtrale', *Le Temps*, 18-6-1883.
44. Edouard Pailleron, *Een wereld waarin men zich verveelt*, uitgevoerd door Het Nederlandsch Toneel.
45. Sarcey, 'Chronique théâtrale', 18-6-1883.
46. Francisque Sarcey, *Souvenirs d'âge mur*, Parijs 1892, 227.
47. *Leydsche Courant*, 26-2-1884.
48. *Leidsch Dagblad*, 26-2-1884.
49. *Leydsche Courant*, 28-2-1884.
50. Sarcey, *Souvenirs*, 236.
51. Francisque Sarcey, 'Retour de Hollande', *Le XIXe Siècle*, 08-3-1884.
52. *Leidsch Dagblad*, 11-3-1884.
53. J.N. van Hall, 'Francisque Sarcey', *De Gids* 49:4, 1885, 1-27.
54. *Leeuwarder Courant*, 26-3-1897.
55. *Nieuws van den Dag*, 10-11-1879.

Over de auteur

Kim Andringa studeerde Franse taal- en letterkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, promoveerde aan de Sorbonne in de vergelijkende literatuurwetenschap (*L'Imaginaire des Pays-Bas dans la littérature française du 19e siècle*, 2007), doceerde een aantal jaren Nederlands aan de Sorbonne en is sinds 2012 verbonden als universitair docent vertaling aan de Université de Liège. Daarnaast is ze werkzaam als literair vertaler Nederlands-Frans en Frans-Nederlands. Haar onderzoeksinteresse gaat uit naar Frans-Nederlandse betrekkingen, vertaalreceptie en Nederlandstalige postkoloniale Caraïbische literatuur.